

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА ЯК ОСНОВА БУТТЯ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Улюбленому Вчителю
В.В. Лазарєву присвячується

Теорія держави та права є, як відомо, загальноправовою, методологічною, фундаментальною наукою. Саме такі епітети звучать у її характеристиці, виходячи з ролі та місця теорії в системі юридичних наук.

Названа наука та однойменна навчальна дисципліна, що її вивчає, формують загальноправові, методологічні, фундаментальні основи для оволодіння теоретичною та практичною юриспруденцією. Як універсальне, комплексне вчення про державно-правову організацію людського суспільства теорія забезпечує єднання всіх юридичних (інших теоретичних, історичних, галузевих, прикладних) наук в цілісну систему за допомогою обґрунтування загального для всього правознавства об'єкту дослідження — держави і права. Методологічна роль теорії обумовлена, насамперед, наповненням загальнонаукових та спеціальних методів вивчення юридичним змістом і прив'язкою до правової матерії. Фундаментальність загальнотеоретичної науки зумовлюється розробкою та узагальненням (через взаємодію з галузевим правознавством) загальноюридичних понять, термінів, конструкцій та інших засобів правової техніки. У цьому сенсі, місце теорії держави та права в системі юриспруденції обумовлюється її роллю як засади (витоку), підстави всієї правової «будівлі».

Наведена оцінка загальнотеоретичної юридичної науки та відповідної навчальної дисципліни неодноразово звучала у правовій літературі, зокрема, в підручнику для магістрантів юридичних вузів з проблем загальної теорії *jus* [1], в монографічному комплексному дослідженні абетки, філософії та теорії права [2], у вельми революційному підручнику з теорії держави і права з точки зору переосмислення значення держави та права, інших правових цінностей у розвитку людського суспільства [3], в періодичній науковій пресі (напр.: «Методологічні та методичні проблеми загальнотеоретичної юридичної освіти» [4]) та ін.

Разом з тим така значимість загальноюридичної теорії не є статичною категорією, а передбачає динамічний розвиток і вдосконалення як самої науки, так і її викладання та вивчення.

При цьому сучасний стан теорії держави та права і з точки зору наукових досліджень, і на рівні юридичної освіти обтяжений цілою низкою проблем як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Об'єктивне пояснення лежить в площині триваючої необхідної аналітики та переоцінки державно-правових явищ, що фокусуються в предметі теорії. У суб'єктивному сенсі проблеми нерідко з'являються на «порожньому місці», коли в гонитві за черговим «відкриттям Америки» бездумні спроби визначення та об'єднання аж ніяк не ідентифікованих понять, категорій, елементів і т.п. оголошуються юридичними новелами та досягненнями.

В такому контексті *метою статті є визначення проблематики, пов'язаної з закономірностями розвитку держави і права, і обґрунтування методичних напрямків викладання та вивчення даної науки та навчальної дисципліни.*

Серед основних, загальних закономірностей, що характеризують державу, значаться сама її поява на певному етапі розвитку суспільства, прояв сутності держави через діяльність з управління суспільством і примус у цьому зв'язку до дотримання

відповідних правил поведінки, формування зовнішнього вигляду держави та її внутрішньої структурованості і облаштування в економічному, політичному, соціальному та ідеологічному сенсах, що втілюються у функціях держави та її органів. Представляється, що досягнути названі «премудрості» вчення про державу студенту особливих труднощів не становить при вірному визначенні методологічних та методичних орієнтирів викладання і вивчення. Методологія в даному випадку повинна охоплювати історико-юридичний плюралізм трактувань названих закономірностей, критичне осмислення і оцінку цього плюралізму, а також обґрунтування закономірностей через порівняльний аналіз конкретики окремих країн (тим більше, що, згідно найменуванню теорії як нормативної дисципліни, вивчається вона не в якості теорії держави та права України, а як загальна теорія держави та права). Такий підхід до викладання матеріалу сприяє концентрації уваги студентської аудиторії, її зацікавленості (включаючи навіть задоволення елементарної цікавості, яку з точки зору формування професійної допитливості слід заохочувати), спрощення сприйняття. У методичному сенсі вельми корисним є закріплення результатів процесу викладання цієї частини теоретичного матеріалу за допомогою індивідуальної роботи студентів, що включає встановлення закономірностей розвитку держави за допомогою самостійного аналізу характеристик окремих держав на підставі довідкової та навчальної юридичної літератури, а також відповідних положень конституцій цих країн.

У контексті альтернативних підходів до викладання вчення про державу слід зазначити, що навчальні плани вищих навчальних закладів ряду західних країн включають його (вчення про державу) у зміст дисципліни під назвою «історія конституції» (наприклад, у Німеччині). Разом з тим традиційним вже стало об'єднання вчень про державу і про право в загальну теорію, що забезпечує логіку викладання та вивчення, оскільки державна організація і формується, і функціонує через право (нормативне закріплення та регулювання).

Пізнання закономірностей буття права як більш складного, феноменального явища передбачає більшу увагу і в процесі викладання, і при самостійному вивченні матеріалу студентами. Методологія викладання повинна бути, очевидно, максимально зорієнтованою на спеціально- та приватнонаукові методи дослідження, щоб надання студентам правової інформації спонукало їх до систематичного осмислення юридичних явищ, їх аналітичної оцінки та сприйняття через міждисциплінарні зв'язки. Методично висловлюваний теоретичний матеріал завжди необхідно пов'язувати з галузевими ілюстраціями і практичними ситуаціями. У цьому сенсі перевага теорії вбачається в можливості широкого залучення в процес викладання галузевих нормативних положень, їх аналізу, узагальнення та оцінки за допомогою загальнотеоретичних (загальноправових) конструкцій і категорій. Видається, що таким чином студент отримує з викладання та вивчення теорії держави і права головне: освоїть та засвоїть правову догматику як основу юридичного мислення, «відчуття» права, розрізнення правового та неправового — всього того, без чого юрист не може сформуватися як професіонал.

Крім того, професійна підготовка студентів-юристів з теорії держави та права вважає викладання теорії та її вивчення студентами не сукупністю двох автономних процесів, а їх нерозривною єдністю, коли одне обумовлює інше, а це «інше» обумовлює необхідність продовження першого.

У цьому зв'язку доречно згадати освітню формулу, яка має педагогічну діяду: «теорія на вході й теорія на виході», згідно з якою обсяг і зміст матеріалу, що надається викладачем, не збігаються з обсягом і засвоєним студентом змістом цього матеріалу.

Як показує досвід, студенти інтуїтивно вибірково сприймають надану правову інформацію, керуючись не цілком усвідомлюваними (з точки зору початкового етапу юридичної освіти) ними категоріями інтересу та користі (корисності). У цьому зв'язку завдання викладання полягає в тому, щоб показати і довести студентам цей інтерес та цю користь. Так, характеристику закономірностей буття права через форми (джерела) його прояву цікаво і корисно засновувати на зіставленні вітчизняного і зарубіжного матеріалу. До того ж, подальше згідно з робочою програмою ознайомлення з видами правових систем сучасного світу логічно забезпечить закріплення такої характеристики.

У цьому контексті хотілося б відзначити значення традиційної структури теоретичної дисципліни, оскільки вона відображає послідовність і поступове ускладнення навчального матеріалу, що, у свою чергу, сприяє цілісному та системному сприйняттю студентами знань про державу і право. При цьому запропоновані в деяких навчальних і наукових виданнях уявні новели (форми здійснення функцій держави подаються як самі його функції; до структури охоронної функції права включають правоохоронні органи; до числа джерел українського права відносять прецедент (або, навпаки, зводять їх до класифікації нормативно-правових актів); до різновидів правових систем зараховують англосаксонську систему, яка давно канула «в лету» тощо); заслуговують особливої уваги в процесі викладання теорії держави та права.

Аргументація та оцінка наведеної проблематики, відображена у відповідних темах, має вихід і на актуальність відповідного питання, і на його інтерес, і на корисність, в тому числі, для практичної юриспруденції.

В цілому процес викладання тільки тоді ефективний, коли він логічно пов'язаний з навчанням. Представляється, що для теоретичної дисципліни це особливо важливо. Скільки б викладач ні викреслював красиві і розлогі схеми, ні винаходив ґрунтовні визначення, ні супроводжував читання лекцій найсучаснішими технічними засобами, теоретичну схоластику пересилити йому не вдасться. Студенти запам'ятають факт використання різноманітних прийомів, але не більше того.

Навпаки, навчання (саме як прищеплення навичок) у процесі викладання, по-перше, забезпечить зближення тих самих теорій «на вході» і «на виході», по-друге, явить собою з'ясування студентами значення теорії через її мотивацію міжпредметними зв'язками, по-третє, дозволить побачити на власні очі «живу» юриспруденцію та пізнати місце і роль в ній теорії держави та права.

Теорії можна і треба навчати. Мова, звичайно, не йде про сучасну юридичну клініку або про методіку зачинателя клінічного навчання російського цивіліста Д.І. Мейера, коли він під час лекцій з цивільного права в Казанському імператорському університеті розбирав прохання громадян, що прийшли на прийом. Але, разом з тим, навчання теорії припускає інтерактивацію викладання (за межами супернових за назвою методів, що зводяться по суті до того ж теоретизування) саме через наповнення навчальним змістом.

Так, вивчення теми, присвяченої правовій нормі, супроводжується і на лекційних, і на семінарських заняттях, і в порядку індивідуальної роботи аналізом конкретних норм певних нормативно-правових актів різної галузевої приналежності. Студенти спочатку спостерігають, а потім самостійно оцінюють норми, наприклад, на предмет текстового вираження в них вольового чи інтелектуального начал, їх ролі в правовому впливі і т.д., реально сприймають і усвідомлюють структуру норми, категорично уявляючи, що гіпотеза, диспозиція і санкція є елементами норми, але аж ніяк не статті, що стаття виступає всього лише оболонкою норми, і виходять тим самим на значення норми в процесі правового регулювання.

Точно такий самий навчальний зміст передбачається при вивченні інших закономірностей права: форм його реалізації (наприклад, застосування права через аналіз фактичних ситуацій і вибір відповідної норми), правовідносин (можливо, наприклад, рольове програвання елементарних ситуацій з точки зору їх охоплення сферою дії права), видів правової поведінки (правомірної і зловживання суб'єктивним правом), правопорушень і т.д.

Теоретична тематика стає «відчутною» і добре засвоюється студентами саме в якості основи всієї юриспруденції. Галузеві положення, норми, ситуації тощо в даному випадку не просто ілюструють висловлюваний і досліджуваний теоретичний матеріал, вони наочно підтверджують значення самої теорії, оскільки за допомогою і разом з останньою вони стають системою знань та навичок, необхідних для оволодіння професією. Звичайно, навички студентів, набуті ними за допомогою навчання теорії, вельми елементарні, але цієї елементарності достатньо для подальшого ґрунтовного входження в галузеві науки, оскільки вивчивши теорію, «алфавітом» і «арифметичними» правилами навчання професії вони опанували.

У той же час значення теорії держави та права може бути негативного відтінку: вона може спровокувати «аварійний стан» всієї юридичної споруди в силу ігнорування загальнотеоретичної науки як фундаменту правознавства, коли всілякі експерименти з її викладанням та вивченням супроводжуються ослабленням уваги до неї і переміщенням на «задвірки» юридичної освіти. Експериментів за час існування теорії держави та права як науки і навчальної дисципліни було чимало, у чому можна переконатися, звернувшись до різних архівних матеріалів багатьох ВНЗ минулих років, але все повернулося на «круги своя», бо іншої науки, що виконувала б роль теорії, юридичний світ не віднайшов.

Таким чином, місце, роль і значення теорії держави та права як засади юриспруденції, науки і дисципліни, що забезпечує результативне здійснення юридичної освіти, беззаперечні. Однак проблематика державно-правового розвитку обумовлює необхідність продовження теоретичних розробок і вдосконалення методології та методики викладання в єдності з навчанням професійним навичкам, виходячи з міжпредметних зв'язків правознавства.

1. *Лазарев В.В.* Проблемы общей теории *jus*: учебник для магистрантов юридических вузов / В.В. Лазарев, С.В. Липень, А.Х. Саидов. — М.: Норма, ИНФРА-М, 2012. — 656 с.

2. *Алексеев С.С.* Право: азбука—теория—философия: опыт комплексного исследования / С.С. Алексеев. — М.: Статут, 1999. — 712 с.

3. *Теория права и государства*: учебник для вузов / С.В. Боботов, Н.В. Варламова, В.В. Лазарев и др.; под ред. проф. Г.Н. Манова. — М.: БЕК, 1995. — 336 с.

4. *Хахуліна К.С.* Методологічні та методичні проблеми загальнотеоретичної юридичної освіти / К.С. Хахуліна // Правничий часопис Донецького національного університету. — 1997. — № 1. — С. 43–46.